

Лекція №7. Радянський тоталітарний режим.

- 1. Тоталітаризм як політична система. Особливості радянського тоталітаризму.
- 2. Державні органи терору. Форми терору.
- 3. Показові судові процеси: «Шахтинська справа» та справа «СВУ».
- 4. Паспортна система СРСР як форма суспільного контролю та терору.

Література:

- Основна:
 - 1. Кульчицький С. Тоталітаризм [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm> (останній перегляд: 18.10.2020)
 - 2. Вронська Т.В., Кульчицький С.В. Радянська паспортна система Український історичний журнал. 1999. № 4. С. 3-15. - Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1999_4_3
 - 3. Касьянов Г. В. "Шахтинська справа". Проблеми історії України: факти, судження пошуки. 1991. Вип. 1. С. 36. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/Piufsp_1991_1_6
 - 4. Шаповал Ю.І. Справа "Спілки визволення України": погляд із відстані 75 років. Український історичний журнал. 2005. № 3. С. 132-143. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_3_132
 -
- Додаткова:
 - 1. Шаповал Ю.И., Золотарев В.А. «Гильотина Украины»: нарком Всеволод Балицкий и его судьба. Москва :Политическая энциклопедия, 2017.
 - 2. Вронська Т. , Стяжкіна О. Мінусники у просторі радянського терору (1917–1953 рр.). Український історичний журнал. 2020. №1. С. 89. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2020_1_8
 - 3. Подкур Р. Становище дітей репресованих громадян в контексті політики державного терору (1937–1938 рр.). Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2008. Вип. 35. С. 137-152. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/histname_2008_35_137

- **Тоталітаризм** — це політична система, яка прагне встановити цілковитий (тоталітарний) контроль над суспільством і громадянами. Термін походить від італ. totalitario — те, що охоплюється повністю.
- 1923 р. - Дж.Амендола піддав критиці політичну систему, яку мав намір створити вождь фашистської партії Б.Муссоліні.
- 1929 - "Times" (Лондон) стосовно СРСР.
- 1937 р. - Л.Троцький у книзі «Зраджена революція» ("The Revolution Betrayed", New York, 1937)
- Х.Арендт - засновниця теорії тоталітаризму, 1951 р. книга "Джерела тоталітаризму"

Риси тоталітарних держав

- 1) монопольна партія, що злилася з таємною поліцією і державним апаратом;
- 2) єдина ідеологія, що нав'язувалася засобами пропаганди, освіти, літератури та мистецтва;
- 3) цензура, обмеження доступу до інформації;
- 4) проголошення великої мети, яку необхідно досягти будь якими засобами;
- 5) державний контроль за усіма сферами життєдіяльності ;
- 6) централізоване планування, розподіл матеріальних благ;
- 7) Образ ворога, нарощування оборонного потенціалу;
- 8) створення ілюзії цілковитої згоди населення з діями вождів.

Розправа над політичними партіями:

- 1920 р. – саморозпуск боротьбистів та борбистів
- Меншовики 1920-1924 рр.
 - 1920 р. арешти делегатів Всеукр. конференції РСДРП, 1921 – масові арешти, 1924 саморозпуск
- Есери, есдеки – списки, пошук компромату... ;
 - 1920 р. – справа ЦУПОК, арешти есерів
 - 1921 р. – судова справа «буржуазно-націоналістичного уряду УНР»
 - 1922- арешти арешти, повна ліквідація есерівського підпілля
 - 1923 – з'їзд у Москві, заява про ліквідацію
- 1921 р. – «генеральна чистка» партії, частка вага вихідців з інших партій скоротилася в КП(б)У з 18 до 9%
- 1922 – примусова депортація

Центральні органи та їх керівники:

Центр		Україна	
ВЧК (1917-1922) (укр. ВНК)	Ф. Дзержинський	ВУЧК (1918-1922)	Шварц І.
	Я. Петерс		Лаціс Я. Манцев В.
ГПУ (1922-1923) (Державне політичне управління)	Ф. Дзержинський	ДПУ (1922-1924)	Манцев В. Баліцький В. (1924-1930 гг.)
ОГПУ (1923-1934) (Об'єднане Державне політичне управління при РНК СРСР)	Ф. Дзержинський	ОДПУ	Баліцький В. + НКВД (1924-1930 гг.)
НКВД СССР (1934-1956) (Наркомат внутрішніх справ СРСР)	Ягода Г. 1934-1936)	НКВС УСРР	Баліцький В.
	Єжов М (1936-1938)		Леплевський І.
	Берія Л. (1938-1949)		Іванов В.
	Круглов С. (1945-1946)		Успенський О. Серов І.

Манцев

Баліцький

«Шахтинська справа», 1930 р.

- сфабрикований судовий процес над 53 особами, переважно спеціалістами та техніками вугільної промисловості Донбасу. Відбувся 18 травня — 6 липня 1928 в Москві. Офіційна назва «Справа про економічну контрреволюцію в Донбасі». Ця справа означала перехід від використання старої інтелігенції до її підкорення і, з часом, ліквідації.

Об'єднаний пленум ЦК і ЦК ВКП(б) (квітень 1928 р.), резолюція «Шахтинська справа і практичні завдання в справі боротьби з недоліками господарського будівництва».

- «Ця справа набула явно загальносоюзного значення бо викрила нові форми і нові методи боротьби буржуазної контрреволюції проти пролетарської держави, проти соціалістичної індустріалізації. Політичне значення цієї справи підкреслюється тим, що шкідницька організація в Донбасі, створена колишніми шахтовласниками, групою особливо привілейованих у минулому спеціалістів, була зв'язана з колишніми російським та іноземними власниками, а також з іноземною військовою розвідкою...».

газета "Правда", стаття "Класовий процес"

"Ні в кого не може бути сумнівів, що в залі суду сьогодні зустрічаються обличчя в обличчя два класи - пролетаріат в особі революційного суду і буржуазія в особі своїх найманців і колишніх власників, що "постраждали" від Жовтневої революції".

Вироки:

- 11 підсудних - розстріл (6 – змінили на 10 років)
- 3 – ув'язнення 10 років, конфіскація
- 21 – від 1 до 3 років ув'язнення
- 4- умовно
- 4 – (у т.ч. німецькі спеціалісти) - виправдані

Судовий процес «Спілка визволення України» («СВУ») (1930)

- сфабрикований процес над вигаданою ДПУ «контрреволюційною організацією», що нібито існувала в УСРР з 1926 і об'єднувала навколо себе антирадянську інтелігенцію, діячів Української автокефальної православної церкви та представників куркульства.
- Суд відбувався у Харківському оперному театрі з 9 березня по 19 квітня 1930.
- Звинувачених - 45 осіб. Серед них: С.Єфремов, В.Чехівський, А.Ніковський, Й.Гермайзе, В.Дурдуківський, О.Гребенецький, В.Ганцов; письменниця Л.Старицька-Черняхівська, її чоловік, учений-гістолог О.Черняхівський, М.Слабченко, Г.Голоскевич та ін.
- 2 академіки ВУАН, 15 професорів вузів, 2 студенти, 1 директор середньої школи, 10 учителів, 1 теолог і 1 священник УАПЦ, 3 письменники, 5 редакторів, 2 кооператори, 2 правники, 1 бібліотекар. 15 підсудних працювали в системі ВУАН, 31 особа колись входила до різних українських політичних партій, 1 був прем'єром, 2 — міністрами Уряду УНР, 6 — членами Української Центральної Ради.

Паспортна система, «мінусники»

- 1919 - обов'язкові для працюючих трудові книжки, які закріплювали за робочим місцем й давали право на отримання продовольчих карток.
 - 10 серпня 1922 р. Декрет ВЦВК «Про адміністративне виселення» – органам держбезпеки надавалося право встановлювати виселення за кордон або певні місцевості РСФРР в адміністративному порядку.
 - 1925 р. – впровадження прописки населення.
 - **грудень 1932 р.** запроваджувалась паспортна система з обов'язковою пропискою.
 - Січень 1933 р. – інструкція про видачу паспортів, у якій фіксувалась зона навколо міст Москва, Ленінград – 100 км Харків - 50 км, у якій забороняли проживати особам, яким не видавали паспорта у містах.
 - Лютий 1933 р. – заборонено змінювати імена та прізвища
 - Сільським мешканцям паспортів не видавали аж до 1974 р.,

Перелік осіб, яким заборонялося проживання у визначених зонах:

- «позбавленці»
- колишні «куркулі»
- особи не зайняті суспільно корисною працею
- «вичищені» із держустанов та партійних органів
- колишні поміщики,
- ті, що відбули покарання за політичними статтями,
- члени родин репресованих
- які відбули покарання за контрабанду, бандитизм, спекуляцію, розбійницькі напади, шахраї, професійні гравці у карти, духівництво, приватні торговці тощо.
- Перелік діяв до 1940 р.